Acta Baltico-Slavica, 44
Warszawa 2020

DOI: 10.11649/abs.2020.011

Zofia Sawaniewska-Mochowa
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa
zofia.sawaniewska-moch@ispan.waw.pl
https://orcid.org/0000-0003-2916-6736

Z dziejów dialektologii litewskiej

Recenzja

Danguolė Mikulėnienė, *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai. I dalis: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai* [Dialektologia litewska: geneza, rozwój i przełomowe zmiany paradygmatów badań, część I: Okres poprzedzający usystematyzowane badania gwar. Początki litewskiego gwaroznawstwa, podział gwar, zalążki perspektyw badawczych i ich typy], Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, 319 ss.

Bardzo dobrze przemyślana i nowocześnie skonstruowana monografia jest pierwszą częścią trylogii naukowej, zaplanowanej jako systematyczne i krytyczne opracowanie dziejów litewskiej dialektologii, od okresu poprzedzającego narodziny naukowych badań gwar, przez różne etapy rozwojowe i przełomowe zmiany w paradygmatach

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

badawczych w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku, aż do wysoce wyspecjalizowanego instrumentarium geolingwistycznego i socjolingwistycznego stosowanego przez współczesnych badaczy odmian terytorialnych języka litewskiego na obszarze Litwy i poza jej obecnymi granicami (zob. Mikulėnienė i in., 2016; Mikulėnienė & Meiliūnaitė, 2014).

Praca (Mikulėnienė, 2018) składa się (oprócz wstępu, zakończenia, wykazu bogatej literatury i źródeł oraz obszernego streszczenia w języku angielskim) z czterech działów głównych: I. *Lietuvių kalbos ploto skirstymas: ikitarmėtyrinė tarmių nomenklatūra ir kalbos norminimo scenarijai senosiose gramatikose* (Podział obszaru języka litewskiego: nomenklatura w okresie poprzedzającym systematyczne badania gwaroznawcze i scenariusze normalizacji języka w dawnych gramatykach); II. *Lietuvių kalbos variantiškumo tyrimų perspektyvos XIX amžiuje* (Wariantywność języka litewskiego w XIX wieku: perspektywy badawcze); III. *Programiniai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių tarmėtyros projektai* (Projekty programowe litewskiego gwaroznawstwa na przełomie XIX i XX wieku); IV. *XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių tarmėtyros tarptautiškumo diskursas: jaunagramatiškųjų lietuvių kalbos tyrimų tąsa* (Międzynarodowy kontekst i dialektologia litewska na przełomie XIX i XX wieku: kontynuacja tradycji młodogramatycznej w badaniach nad językiem litewskim). W ich obrębie została zastosowana szczegółowa (czteropoziomowa) segmentacja treści, która doskonale oddaje bogactwo zagadnień, jakie znalazły omówienie w tej monografii, ponadto porządkuje ogromny materiał i bardzo ułatwia czytelnikowi śledzenie toku rozważań Autorki.

Wielką zaletą tego opracowania jest wybór metody opisu i konsekwencja w łączeniu ujęcia historiograficznego z analizą stricte lingwistyczną. Początki litewskiego gwaroznawstwa D. Mikulėnienė wiąże z badaniami historycznymi i etnograficznymi. Na szczególne docenienie zasługuje fakt wykorzystania i krytycznego skomentowania licznych archiwaliów, które dokumentują podwaliny, jakie położyli pod przyszłą naukową dialektologię litewską uczeni z różnych tradycji badawczych i krajów, wybitne osobowości drugiej połowy XIX wieku i przełomu wieku XIX i XX. W celu bliższego poznania mowy i kultury ludu oraz wyznaczenia zasięgu języka litewskiego zaczęto odbywać ekspedycje terenowe po Litwie Mniejszej (*Mažoji Lietuva*, *Litwa Pruska*)[1] i Większej (*Didžioji Lietuva*)[2]. Nieprzypad-

[1] Przedstawione zostały szczegółowo efekty wyprawy Augusta Schleichera, przebieg podróży Ferdinanda de Saussure'a (zob. też na ten temat Petit, 2012; Petit & Quijano, 2008) oraz obserwacje Adalberta Bezzenbergera.

[2] Krytycznej analizie poddano raporty z podróży Stanisława Mikuckiego, zwrócono uwagę na zbieranie materiałów z zakresu etnografii i statystyki, które gromadził w zachodnich guberniach Rosji (ówczesna nomenklatura: *Kraj Północno-Zachodni* Imperium Rosyjskiego) prawnik – Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs, wnikliwie scharakteryzowano działalność ekspedycyjną Eduarda Voltera oraz Leopolda Geitlera. Nieduży podrozdział poświęcono omówieniu spostrzeżeń Jana Karłowicza na temat wymowy

kowo Autorka tak dużo uwagi poświęca tym pierwszym penetracjom w terenie, bo słusznie odczytuje je jako ważny etap w wypracowywaniu celów, zadań i paradygmatu badawczego dialektologii jako dyscypliny naukowej. Druga połowa XIX i początek XX wieku to z perspektywy przyszłych systematycznych badań dialektologicznych na Litwie i procesów gramatykalizacji i standaryzacji języka litewskiego okres bardzo doniosły, wręcz pionierski w zakresie wypracowywania scenariuszy badań terenowych, metod gromadzenia materiałów gwarowych, wyodrębniania cech dystynktywnych i pierwszych prób klasyfikacji dialektów. Tym bardziej wkład ówczesnych uczonych zasługuje na wnikliwą charakterystykę i rzetelną ocenę, bo jest to cenne dziedzictwo intelektualne, które wpłynęło na konstytuowanie się kulturowej i narodowej tożsamości litewskiej.

Autorka z wielkim znawstwem przedstawia poglądy i osiągnięcia poprzedników naukowej dialektologii, którzy tworzyli zręby przestrzennej i jakościowej stratyfikacji dialektów litewskich. I choć dokonywali swoistych przełomów w badaniach zjawisk gwarowych, proponując różne typologie cech, to jednak ich dorobek bywał czasami przez następców niedoceniany, nieprzetwarzany krytycznie, a niekiedy wręcz zapomniany. Do postaci, którym Autorka przywraca należne miejsce wśród prekursorów litewskiej dialektologii, należy Jonas Juška (Jan Juszkiewicz). Z niejasnych powodów spuścizna Juszkiewicza, a zwłaszcza przedstawiona w jego gramatyce fundamentalna stratyfikacja dialektów litewskich, oparta na obserwacji różnych jakościowo cech fonetycznych, gramatycznych, leksykalnych (Juszka, 1861) została w historiografii lingwistyki litewskiej wyraźnie niedoceniona. Sądzę również, że słusznie mocniej podkreślono w monografii znaczenie klasyfikacji gwar litewskich dokonane przez Kazimierasa Jauniusa (Kazimierza Jawnisa)[3], który pozostawał trochę w cieniu zasług w dziedzinie badań dialektalnych swego nauczyciela, biskupa Antanasa Baranauskasa (Antoniego Baranowskiego). Jaunius opisał sześć gwar litewskich: wiłkomierską, kowieńską, rosieńską, jezioroską, szawelską i poniewieską, stworzył również gramatykę języka litewskiego. Nieprzypadkowo Jan Baudouin de Courtenay, co warto w tym kontekście przypomnieć, uważał Jauniusa za „najznakomitszego znawcę obszaru językowego litewskiego w całej jego rozciągłości, a prócz

samogłosek i spółgłosek litewskich oraz różnic artykulacyjnych między narzeczem żmudzkim (dolnolitewskim) a innymi gwarami litewskimi (Karłowicz, 1875, ss. 136–139, 252–256).

[3] Kazimieras Jaunius (Kazimierz Jawnis) (1848–1908), ukończył studia w Akademii Duchownej w Petersburgu, uzyskując stopień magistra teologii. Od 1879 roku był wikarym w Kownie i (od 1880) wykładowcą tamtejszego seminarium. W latach 1898–1906 pracował w Akademii w Petersburgu, wykładał języki grecki, łaciński i hebrajski. W 1903 roku zaproponowano mu objęcie katedry języka litewskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim, z propozycji nie skorzystał z powodów zdrowotnych (choroba nerwowa). Zajmował się dialektologią, językoznawstwem porównawczym, jako pierwszy podjął badania nad związkami między językiem fińskim a językami bałtyckimi (por. A.S., 1999, ss. 277–279; Skarżyński, 2008, s. 212).

tego głębokiego znawcę wielu innych języków i [...] genialnego językoznawcę w ogóle" (Baudouin de Courtenay, 1908, s. 4)[4].

Wielką zaletą dyskursu naukowego Danguolė Mikulėnienė jest ujawniający się w każdym z rozdziałów tej książki, będącej swoistą panoramą historiograficzną lingwistyki litewskiej w kontekście europejskim, rzetelny ogląd i szacunek dla dokonań poprzedników, tworzących podwaliny pod naukową dialektologię na Litwie w XIX i na początku XX wieku, a zarazem krytyczne podejście do tych wcześniejszych, niedoskonałych jeszcze paradygmatów badawczych, prezentowane z perspektywy współczesnego dialektologa, geolingwisty, mającego bardzo profesjonalny warsztat i nowoczesny aparat terminologiczny. Z tego powodu monografia na pewno spotka się z dużym zainteresowaniem środowiska naukowego. Atrakcyjna dla czytelnika jest też bez wątpienia sama koncepcja graficzna książki, polegająca na łączeniu tekstu z obrazem. Wykorzystano bowiem wiele cennych materiałów ikonograficznych[5], w tym fotografii uczonych i reprodukcji unikatowych źródeł, zadbano o transliterowanie niełatwych do odczytania tekstów rękopiśmiennych, notatek, listów.

Zachęcając z pełnym przekonaniem do lektury tej monografii, przywołam jeszcze na koniec słowa Jana Baudouina de Courtenay, wypowiedziane na początku XX wieku, w sytuacji utraty niepodległości Litwy i Polski, które, w moim przekonaniu, dobrze korespondują z uniwersalną ideą tej książki:

> [...] ciąży na Litwinach inteligentnych obowiązek naukowy, społeczny, obywatelski, nie tylko względem własnego narodu, ale także względem innych narodów. [...] Otóż zadanie inteligencji litewskiej, pojmującej znaczenie takich ludzi, jak Jawnis, polega na pocieszaniu i krzepieniu ducha. Powinna ona podtrzymywać przekonanie, że naród, z którego łona wychodzą tacy myśliciele i uczestnicy postępu ogólnoludzkiego, nie potrzebuje się obawiać zamachów ze strony rusyfikatorów i innych wynaradawiaczy (Baudouin de Courtenay, 1908, s. 7).

Pomijając kontekst polityczny, w jakim osadzona jest ta wypowiedź, trzeba przede wszystkim odczytywać ją jako wskazywanie inteligencji litewskiej obowiązku dbałości o zachowanie własnej kultury i języka, czyli dziedzictwa niematerial-

[4] W korespondencji do Jana Rozwadowskiego (karta pocztowa z 11(24) kwietnia 1908 roku, wysłana z Petersburga) J. Baudouin de Courtenay informował: „Napisałem dla «Draugija» o Jawnisie po polsku, to mniej więcej, com o nim mówił po rosyjsku na posiedzeniu sekcji lingw[istycznej] Tow[arzystwa] Neofilolog[icznego]" (Skarżyński, 2008, s. 212; Czelakowska & Skarżyński, 2011, s. 81). Mowa ta została wygłoszona na Uniwersytecie Petersburskim 5(18) marca 1908 roku. Z kolei na karcie pocztowej z 11(24) maja 1908 roku Jan Baudouin de Courtenay donosił z Petersburga: „Zapewne już doszła Pana korekta druga mej recenzji. Dołączyłem do niej kilka egzemplarzy charakterystyki Jawnisa. Zwracam uwagę, że w osobnych odbitkach znajduje się ustęp treści politycznej, który z «Draugija» wyrzucono, bojąc się oczywiście niełaski władz policyjno-cenzuralnych. Na każdym egzemplarzu charakterystyki napisałem, dla kogo go przeznaczam" (Skarżyński, 2008, s. 214; Czelakowska & Skarżyński, 2011, s. 82).

[5] W pracy zamieszczono 17 rozbudowanych tabel i aż 86 ilustracji.

nego, i kontynuację myśli naukowej prekursorów pod warunkiem krytycznego jej traktowania i przetwarzania, co gwarantuje postęp w nauce.

Danguolė Mikulėnienė doskonale te dwie powinności intelektualne badacza, bardzo aktualne także w obecnych czasach, swoją monografią wypełniła.

Bibliografia

A.S. [Sabaliauskas, A.]. (1999). Jaunius Kazimieras. W K. Morkūnas & V. Ambrazas (Red.), *Lietuvių kalbos enciklopedija* (ss. 277–279). Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Baudouin de Courtenay, J. (1908). Do charakterystyki ś. p. Kazimierza Jawnisa. Druk Salomona Banajtisa. (Odbitka z miesięcznika *Draugija*, 1908, 4(16), ss. 8). https://polona.pl/item/do-charakterystyki-s-p-kazimierza-jawnisa,Mzg0MTU0/1/#info:metadata

Czelakowska, A., & Skarżyński, M. (2011). *Materiały do dziejów polskiego językoznawstwa: Listy Jana Niecisława Baudouina de Courtenay, Jana Łosia, Kazimierza Nitscha, Jana Michała Rozwadowskiego, Henryka Ułaszyna*. Księgarnia Akademicka.

[Juszka, J.]. (1861). *Kałbos lëtuviszko lëžuv'o ir lëtuviszkas statraszimas arba ortograpija*. Spaustuvėje Moksłu Akademijos.

Karłowicz, J. (1875). O języku litewskim. *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności: Seria I*, *1875*(2), 135–376. https://polona.pl/item/o-jezyku-litewskim,MzQ0MTc/6/#info:metadata

Mikulėnienė, D. (2018). *Lietuvių tarmėtyra: Genezė, raida ir paradigminiai lūžiai. I dalis: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: Tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Mikulėnienė, D., Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V., Geržotaitė, L., & Birgelienė, N. (2016). *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos: Kolektyvinė monografija*. Lietuvių kalbos institutas.

Mikulėnienė, D., & Meiliūnaitė, V. (Red.). (2014). *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: Geolingvistinis ir socjiolingvistinis tyrimas* (*žemėlapiai ir jų komentarai).* Lietuvių kalbos institutas; Leidykla BRIEDIS.

Petit, D. (2012). Ferdinandas de Saussure'as ir lietuvių kalba. W D. Petit & B. Stundžia (Red.), *Ferdinand de Saussure, Baltistikos raštai: Travaux baltistiques* (ss. 9–32). Vilniaus universiteto leidykla.

Petit, D., & Quijano, C. M. (2008). Du nouveau à propos du voyage F. de Saussure en Lituanie. *Cahiers Ferdinand de Saussure*, *2008*(61), 133–157.

Skarżyński, M. (2008). Nieznane listy Jana Baudouina de Courtenay do Jana Rozwadowskiego. *LingVaria*, *3*(1/5), 205–232.

Z dziejów dialektologii litewskiej

Recenzja

Danguolė Mikulėnienė, *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai. I dalis. Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai* [Dialektologia litewska: geneza, rozwój i przełomowe zmiany paradygmatów badań, część I: Okres poprzedzający usystematyzowane badania gwar. Początki litewskiego gwaroznawstwa, podział gwar, zalążki perspektyw badawczych i ich typy], Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, 319 ss.

Streszczenie

Recenzowana monografia stanowi pierwszą część trylogii przygotowywanej przez litewską lingwistkę Danguolė Mikulėnienė, która postawiła sobie ambitne zadanie przedstawienia genezy, etapów rozwojowych, przełomów i dorobku litewskiej dialektologii aż do początku XXI wieku. Bogato ilustrowane opracowanie zawiera szczegółowe omówienie okresu poprzedzającego narodziny naukowych badań gwaroznawczych na Litwie oraz ukazuje w sposób usystematyzowany przemiany, jakie dokonują się w podejściu do problematyki wyznaczania zasięgu i klasyfikacji gwar litewskich na przełomie XIX i XX wieku. Zaletą monografii jest konsekwentne łączenie ujęcia historiograficznego z analizą stricte lingwistyczną. W pracy zostały przedstawione i skomentowane liczne materiały źródłowe, które dokumentują wkład, jaki wnieśli do dyskursu przyszłej naukowej dialektologii litewskiej uczeni z różnych tradycji badawczych.

Słowa kluczowe: dialektologia litewska; geneza; okres poprzedzający systematyczne badania gwar; ekspedycje terenowe; próby podziału gwar; perspektywy badawcze na przełomie XIX i XX wieku

From the History of Lithuanian Dialectology

Review

Danguolė Mikulėnienė, *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai. I dalis: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai* [Lithuanian Dialectology: Genesis, Development and Paradigmatic Breakthroughs. Part 1: Predialect Period. The Beginning of Lithuanian Dialectology: Identification of Dialects, Research Perspectives and Their Types], Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, 319 pp.

Abstract

The reviewed monograph is the first part of the three-volume series prepared by the Lithuanian linguist Danguolė Mikulėnienė. She has taken on the ambitious task of presenting the genesis, development stages, paradigmatic breakthroughs and achievements of Lithuanian dialectology until the beginning of the twenty-first century. The richly illustrated study contains a detailed discussion of the period preceding the birth of scientific dialectology in Lithuania (from the seventeenth until the mid-nineteenth centuries), and covers in a systematic way conceptual changes in the linguists' approaches to the issue of determining the extent and classification of Lithuanian dialects at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. The advantage of the monograph is the consistent combining of a historiographic approach with a strictly linguistic analysis. The reviewed volume includes commentaries on numerous source materials which document contribution that scientists from various research traditions have made to the discourse of Lithuanian scientific dialectology paving the way for its constant development.

Keywords: Lithuanian dialectology; genesis; predialect period; field expeditions; identification of dialects; research perspectives at the turn of the 19th and 20th centuries

Dr hab. Zofia Sawaniewska-Mochowa, Associate Professor at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw; PhD – 1986, University of Warsaw; habilitation in Slavic Linguistics – 2003, Institute of Slavic Studies; author of two books, over seventy scholarly articles, essays and reviews; co-author of two books and a dictionary; co-editor of four collective volumes. She has conducted extensive research on the linguistic and cultural heritage of gentry in the former Grand Duchy

of Lithuania. She has worked in Lithuanian archives researching manuscripts, letters and memoirs; she also studies manuscripts of nineteenth-century translational dictionaries; her scholarly interests include dialectology, local dialects and regional varieties of Polish, the sociolect of the descendants of Lithuanian gentry, history and language of the former North-Eastern Borderlands of Poland (contemporary territory of Lithuania), sociolinguistics and ethnolinguistics.

Bibliography (selected): *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo* [Jan Karłowicz's manual as a source for description of the colloquial Polish in the North-Eastern Borderlands of Poland: Vocabulary], Warszawa (Warsaw) 1990; *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)* [From studies of the 19th century Kaunas District yeomanry sociolect (based on Antoni Juszkiewicz's translational dictionaries)], Bydgoszcz 2002; (with Anna Zielińska), *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej* [The heritage of gentry culture in the former Grand Duchy of Lithuania: A vestigial aspect of European culture on the verge of total extinction], Warszawa (Warsaw) 2007; (with Vilija Sakalauskienė), Dvikalbiai žodynai kaip kultūros tekstai (XIX a. kun. Antano Juškos žodynų pagrindu) [Translational dictionaries as texts of culture (on the example of the nineteenth-century dictionaries by Rev. Antanas Juška)], *Acta Linguistica Lithuanica* 76, Vilnius 2017, 89–104.

Correspondence: Zofia Sawaniewska-Mochowa, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, e-mail: zofia.sawaniewska-moch@ispan.waw.pl

Support of the work: Research collaboration in the joint project "Memoirs, diaries, dictionaries and letters of bilingual authors from Lithuania (19th century and the first half of the 20th century)", held by the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences and the Institute of the Lithuanian Language.

Competing interests: The author is the Editor-in-Chief of this journal.

Publication History: Received: 2020-01-26; Accepted: 2020-04-23; Published: 2020-12-31.